

A kriminológiai gondolkodás fejlődése – a jogpolitika változásai – és a büntetőjogi reformok

Amióta a kriminológia mint önálló kutatási területtel rendelkező tudomány kb. a múlt század első harmadában kialakult, azóta változó intenzitással ugyan, de befolyásolta mind a büntetőjogi gondolkodást, mind a jogpolitikát. Ma már szinte tudományos közhely, hogy e hatás első markáns megjelenése a közvetítő irányzat (más szóval az ún. harmadik iskola) térnyerését követő büntetőjogi reformok voltak. Ez az iskola ugyanis a különböző antropológiai, szociológiai irányzatok tudományosan nem bizonyított, illetve a büntetőjog számára lefordíthatlan megállapításait, szélsőségeit elvetve egy kompromisszumos utat választott. Így Európa-szerte olyan reformok valósultak meg a századforduló környékén, mint a fiatakorúak külön büntetőjogi elbírálása, az intézkedések bevezetése és az individualizáció szorgalmazása.

A premodern kriminológiai irányvonala az 1920-as, 1930-as években alakult ki, elsősorban az Egyesült Államokban. A premodern jelző itt azt jelenti, hogy a szociológiai szemléletmód még inkább előtérbe kerül. Ez önmagában nem sokat mond, hisz szociológiai iskolák korábban is léteztek. Az új felfogás azonban más. Egyrészt elkezdődik a nagy társadalmi folyamatok és jelenségek (mint pl.: gazdasági fejlődés, urbanizáció, településszerkezet) egymásra vonatkoztatott elemzése, valamint szokássá válik a társadalom szerkezetének analízisa. Másrészt megjelenik egy többszemponú elemzés igénye. A szociológiai kategóriákat több szerző összekapcsolja a szociálpszichológia és a pszichológia működési mechanizmusaival.

De itt sem arról van szó, hogy korábban nem léteztek ún. többtényezős, multifaktorális elméletek. Gondoljunk csak P. Ferri munkásságára, vagy a már említett harmadik-közvetítő iskolára. De a korábbi irányzatok nemigen törekedtek a mechanikus felsoroláson kívül a különböző szintű jelenségek összekapcsolására. Igaz, erre nem is volt lehetőségük, hiszen a tudományok fejlettségi szintje ezt nem tette lehetővé. Ha volt is ilyen törekvés, az is megrekedt egy sematizáló, ma már primitívnek tűnő szemlélet szintjén. Félreértés ne essék, e kijelentésünkkel nem minősítjük a korabeli tudományokat, hanem egyszerűen utalunk a kor tudományos ismeretszintjének korlátaira, amelyen csak kevesen tudtak „túllépni”.

Az új gondolkodók már igyekeztek a különböző szintű jelenségeket szintetizálni. Például Sutherland már a 30-as években egymásra vonatkoztatva elemezte a gazdasági-társadalmi fejlődést, a helyi közösségek értékrendszerét, a bűnözésre reagáló állami döntéseket, de segítségül hívta az adaptáció, a ta-

nulás, a szerepelsajátítás és a mintaszerű viselkedés követésének, illetve elutasításának szociálpszichológiai kategóriáit.¹ Persze még nem ezeket a terminus-technicusokat használta. Mindenesetre szemléletmódja, úgy véljük, forradalmi áttörés volt. (Itt most eltekintünk a tudománytörténeti részletek ismertetésétől, mert e kérdéskör magyar szakirodalmá nagyon gazdag.)

Az Amerikában kialakuló, de gyökerében európai (gondoljunk elsősorban Durkheim munkásságára!) kriminológiai irányzatok haladó törekvéseik ellenére sem tudták átlépni azokat a korlátokat, amelyek a mai kriminológiai gondolkodás útjába állnak. Teljesen egyetértünk Szabó Andrással, aki könyvében megfogalmazta a hatvanas évek modern kriminológiai gondolkodását megelőző irányzatok három fő hibáját.

– A hagyományos gondolkodás szerint az emberek többségére nem jellemző a kriminális, deviáns viselkedés. A kisebbség tehát eltér a többségtől. A közöttük levő különbségek biológiai, pszichológiai, szociálpszichológiai, szociológiai tényezők mentén – irányzatoktól függően – mutathatók ki. Tényleg így van ez?

– A korábbi iskolák igyekeztek valamilyen kauzális elméletet kidolgozni. Ezek helytállóságát később a kutatások egyértelműen cáfolták, amikor világossá vált, hogy mechanikus, leegyszerűsített, okozati elmélettel nem magyarázható a bűnözés.

– A korábbi iskolák ideológiája a „meg nem értés” volt. A bűnelkövetőt, akárcsak a többi deviánst, eleve nem tartották normális embernek, bezárták a pejoratív kategória „gettójába”.²

A kriminológiai gondolkodás fejlődésének általunk felvillantott eredményei csak részben magyarázzák a büntetőpolitika alakulását. Evidens, hogy a büntetőpolitika mint minden szférája a politikának, függ egy adott társadalmi berendezkedéstől. Az olvasott szakember régóta tudja, hogy az autokratikus rendszerek a bűnözés megelőzésének kulcsát az egyes elkövetők átformálásában keresik. Egy igazán demokratikus berendezkedés viszont nemcsak elfogadja, hanem egyenesen igényli a bűnözés, de mindenféle deviáns magatartás más szempontú kritikai elemzését is.

Am léteznek még egyéb összefüggések is, amelyek befolyásolják egy adott rendszer büntetőpolitikáját. Például, hogy milyen jogrendszerhez tartozik tradicionálisan egy ország. Közismert ugyanis, hogy egészen más kategóriákban gondolkodik az ún. angolszász jogrendszer, mint az európai országok túlnyomó részében uralkodó kontinentális (francia–német) jogrendszer. De az egyes jogrendszereken belül is lényeges különbségek vannak a földrajzi régiók és az országok között. Az általános kultúra, az ún. állami-jogi kultúra alapvető jelentőséggel bír ebből a szempontból is.

Komoly meghatározó tényező egy adott terület lakosságának kulturális, ezen belül jogtudati szintje. Nem mindegy ugyanis, hogy miként gondolkodnak az emberek a bűnözésről, a bűnüldözésről, a büntető igazságszolgáltatásról. Hisz ez a társadalmi-politikai berendezkedéstől függően kisebb-nagyobb intenzitással a jogpolitikára, a bűnüldöző szervek tevékenységére is kihat. Mind ebből az következik, hogy a jogpolitika és a büntető törvényhozás nagyon is felemás módon érzékelték az 50-es, 60-as évekig a kriminológiai gondolkodás és az empirikus kutatások eredményeit.

A 60-as évek elejéig tartó időszak nyugat-európai szakirodalmában nem

¹ Sutherland: Principles of Criminology Chicago. 1934. 67–69. p.

² Szabó András: Bűnözés, ember, társadalom. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1980. 39–42. old.

volt egyetlen olyan tanulmány sem, amely részletesen elemezte volna a kérdést: miért viszonyul olyan ellentmondásosan a büntetőpolitika a bűnügyi tudományok eredményeihez? A válaszadás nem is olyan egyszerű. Csak a későbbi pl. nyugatnémet³, vagy a legújabb magyar szakirodalom, pl. Bárd Károly kitűnő könyve⁴ nyújt kellő támpontot ahhoz, hogy megértsük a probléma lényegét.

– A büntető törvényhozás és ennek alapján a bűnüldözői és büntető igazságszolgáltatási gyakorlat – a büntetőjog és a büntetőeljárás jog által kimunkált – jogdogmatikai rendszerben gondolkodik. S ez csak olyan eredményeket képes adaptálni, ami beillik a rendszerbe, másként fogalmazva, ami lefordítható a tág értelemben felfogott büntetőjog nyelvére. De nem tud mit kezdeni az olyan gondolatokkal, amelyek nem illeszthetők a rendszerbe.

– A jogpolitikusok és a büntetőjogászok zöme felismerte, pontosabban fogalmazva megérezte, hogy a büntető törvényhozásnak nem szabad „besétálnia a szereptévesztés zsákutcájába”. Ez közelebről azt jelenti, hogy bizonyos – egyébként vitathatatlanul igaz – kriminológiai kutatási eredményekkel a büntetőjog nem tud mit kezdeni, mert a felvetett kérdések megoldásának kompetenciája nem rá tartozik. Pl. a fiatalok elkövetők zöme az ún. veszélyezettett fiatalok között kerül ki. A példákat folytathatnánk...

Az eddigiekből logikusan adódik, hogy a századfordulótól az 50-es, 60-as évekig terjedő időszakban olyan büntetőjogi változások következtek be, amelyek megkísérelték a pszichológiai iskolák bizonyos javaslatait átültetni a büntetőjog nyelvére. E reform az alábbiakban nyilvánult meg: A századfordulón a közvetítő irányzat hatására bevezették a fiatalok külön büntetőjogi elbírálását, az intézkedéseket, az individualizáció intézményeit. A húszas, harmincas évektől kezdve Európa-szerte megjelennek biztonsági őrizet stb. elnevezéssel a határozatlan időtartamú szabadságvesztés-büntetés vagy megelőző intézkedés különböző formái.

Az autokratikus berendezkedésű országokban felbukkannak a deportálás, az internálás stb. jellegű „jogintézmények”. Pl.: a szovjet büntetőjogban a bűnelkövető (és családjának) száműzetése, egyes népcsoportok (lásd a krími tatárok) kollektív büntetése. A már említett példák mellett a legdemokratikusabb országokban is megjelentek a nevelés eszméjének hatására olyan új törekvések, amelyek meghírdették a bűnelkövető reszocializálását és terveiket a bv-intézetekben kívánták megvalósítani. E gondolatkörből fejlődött ki a treatment-ideológia. Plusz létrejött egy sor további intézkedési, kezelési forma.

E változásokat nem a szélsőségeken keresztül kell értékelni. Hiszen megfogalmazódtak, megvalósultak ezekben olyan intézmények, amelyeket a jogállamisággal, az emberi jogok eszméivel a legkevésbé sem lehet összeegyeztetni. Ugyanakkor kudarcba fulladtak itt alaptörekvésükben nagyon helyes, kifejezetten progresszív tervek és kísérletek, melyek megvalósításának formáját persze meg lehet kérdőjelezni.

Az igazán modern kriminológia és kriminálpolitikai fejlődés a hatvanas évek elején bontakozott ki. A gyökerek természetesen itt is mélyebbre nyúlnak vissza. Két esemény érdemel említést. 1947-ben közzétettek egy tanulmányt az USA-ban a „Wallenstein-féle szondázás” eredményeiről. Tíz év múlva egy hasonló jellegű és konklúziójú vizsgálatról számol be Wekner⁵. Mindkét

³ Wegmann: Staatliche Antworten auf Soziale Probleme. Frankfurt, 1986.

⁴ Bárd károly: A büntető hatalom megoszlása, Közgazdsági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1988.

⁵ Manuel Lopez-Rey: Crime an analitical appraisal Rout ledge and Kegan Paul. London, 1970. 10–15. p. idézi: Vign József: Kauzalitás, determináció és prognózis a kriminológiában. Akadémiai Kiadó. Bp., 1980. 21–22. old.

ertekezés bebizonyítja, hogy a lakosság nem bűnöző része is elkövetett már egy vagy több, nem is akarámilyen súlyú bűncselekményt. E tény alapvetően cáfolja az olyan, korábban megdönthetetlen axiómát, miszerint a bűnöző teljesen más, mint az átlag állampolgár. Kiderül, az átlag állampolgárok túlnyomó része is bűnöző, csak tettét nem regisztrálják. Így az a feltevés, hogy a bűnözők szignifikáns módon eltérnek a nem bűnözőktől, alaposan megkérdőjelezhető.

Ugyanebben az évben, 1947-ben Mendelsohn jeruzsálemi ügyvéd a kriminológia új területének, a viktimológiának a kibontakozására hívta fel a figyelmet.⁶ A hatvanas évek Nyugat-Európájában és Észak-Amerikájában tért hódító modern kriminológia szerint nem a jogsértő személyiségzavarából vezethető le a bűnözés, hanem egy olyan társadalmi folyamattal magyarázható, amelyben egyaránt részt vesz a tettes, az áldozat és maga a társadalom. E felfogás alapján nem a jogsértő motívációját kell kutatni, sokkal inkább a tettes, az áldozat és a társadalom közti interakciós (kölsönhatásos) folyamatot.⁷

Az említett tanulmányban Schneider professzor utalt arra, hogy jelentős szerepet játszottak az új gondolkodás elterjesztésében az empirikus vizsgálatok eredményei. Ezek közül négyet emelt ki. 1. Az áldozatkutatások során kiderült, hogy nagyon sok bűncselekmény azért marad felderítetlen, mert maga az áldozat nem tesz feljelentést. Pozíciója ugyanis nemegyszer kedvezőtlen a büntetőeljáráásban. 2. Az összehasonlító kriminológiai kutatások feketénfehéren kimutatják, hogy a rendőrségi, ügyészségi, bírósági, büntetésvégrehajtási, tehát a formális kontroll csak akkor hatékony, ha a család, az iskola, a munkahely stb. tehát az informális kontrollcsoport támogatja.

3. A bűnözésre való reagálás elvileg egyaránt lehet kedvező és kedvezőtlen. Hogy ez a valóságban miként hat, az a reagálás arányosságától és rugalmasságától függ. A megbélyegzés lehet a társadalmi ellenőrzés eszköze, de az aránytalan stigmatizálás végleg a bűn útjára sodorhatja az elkövetőt. 4. Az észak-amerikai, a skandináv, valamint az angol büntetésvégrehajtás visszaesés-kutatásai megállapítják, hogy a kezelési modellt követő bv-rezsimek nem mutatnak fel jobb eredményeket, mint az ún. őrzési modellek. Ezt ugyan egyesek vitatják, de a legtöbb észak-amerikai és nyugat-európai kriminológus szerint nem vált be a kezelési modell.⁸ Schneider professzor a kezelési modell csődjét azzal magyarázza, hogy nem sikerült se a társadalom, se az áldozat bevonása a „kezelésbe”.⁹

A megváltozott gondolkodásmód és helyzet következtében, a büntetőjogi, jogszociológiai, kriminológiai tudományok eredményeit, valamint az eddigi gyakorlat tapasztalatait szintetizálva négy markánsan elkülöníthető kriminálpolitikai irányzat alakult ki napjainkra. Ezek az alábbiak.

A hagyományos modell. Hívei továbbra is hisznek abban, hogy a bűnözést alapvetően formális intézményrendszerekben kell kezelni. De azért az ide sorolható elméleti és gyakorlati szakemberek zöme elfogadja a modern áramlatok több megállapítását. Így pl. azt, hogy a szabadságvesztés-büntetéseket háttérbe kell szorítani, és új szankciókat kell bevezetni.

⁶ Benjamin Mendelsohn (ügyvéd 1951-ig Bukarestben majd később Jeruzsálemben) 1947-ben a Romániai Pszichiátriai Társaság ülésén tartott előadást az Új bio-pszicho-szociális horizont; a viktimológia címmel, melyben a viktimológiát mint a bűncselekmény áldozatának tudományát jellemezte. In: Hans Joachim Schneider: Kriminologie. Walter de Gruyter. Berlin-New-York, 1987. 928. p.

⁷ Hans Joachim Schneider: A kriminológia legújabb fejleményei Nyugat-Európában és Észak-Amerikában; alapkérdések, modellek, javaslatok. In: Kriminológiai Közlemények 22–24. MTA Magyar Kriminológiai Társaság. Bp., 1988. 43. old.

⁸ I. m. 43–44. old.

⁹ I. m. 44. old.

Az abolicionista irányzat. Követői meg akarják szüntetni az egész igazságszolgáltatási rendszert. Felfogásukat markánsan rögzíti Hulsman egy tanulmányában. A jelenlegi igazságszolgáltatási rendszer minden embert egy állandó meghatározott törvényes rendhez akar igazítani. Megpróbálja alkalmazkodásra kényszeríteni az embereket. Be kell látni, kevés sikerrel. Ezért nem e tevékenység megjavítását, hanem helyettesítését kell szorgalmazni. Merőben más eszközre van szükség az emberek közti konfliktusok szabályozására, a válság-szituációk feloldására.

A büntető igazságszolgáltatási rendszer mellőzésének egyik útja – írja ugyanott – a dekriminalizálás, vagyis az egyes cselekmények büntető jellegének megszüntetése az állami, közösségi (pl. polgári jogi vagy államigazgatási jogi) beavatkozás eszközeinek igénybevételével, valamint szociálpolitikai, egészségügyi intézkedések foganatosításával, és így tovább. A válság-szituáció feloldását társadalmi szervekre, közösségi képviselőkre kellene bízni, minthogy ma már senki nem hisz a büntetőjog előnyeiben, hacsak nem az ügyészek, a rendőrök és a bírák, akik ebből élnek.¹⁰ E nézetekhez csatolhatók azok a vélemények, amelyek az Egyesült Államokban tették le voksaikat a büntetés-végrehajtás részleges privatizálása mellett. Mi úgy véljük, hogy ezek az elképzelések a fejlődés jelenlegi szintjén spekulatívák és illuzórikusak. De nem zárható ki, hogy egy távolabbi jövőben mégis ez lesz a haladás útja.

A neoklasszikus modell. Olyan alapvetően büntetőjogi jellegű irányzat, melynek középpontjában a humanizmus és a jogállamiság eszméje áll. Ha eltekintünk az iskolán belüli véleményeltérésektől, akárcsak a többi irányzatnál, akkor ismét segítségül hívhatjuk Schneider professzort. Ő így ír erről. A kezelési modell csődjét látva visszanyúl ez az irányzat a klasszikus kriminológia modelléhez. Tétele: a humánus bánásmód a társadalom alapvető kötelezettsége a jog-sértő iránt, függetlenül attól, hogy megkerül-e ez, vagy sem. A modell célja kettős. *a)* A szabadságvesztés-büntetés kizárólag az elítélt mozgásszabadságát korlátozza, a fogvatartottak az összes többi alkotmányos és emberi jogukat megtartják. *b)* A szabadságvesztés szankció alkalmazását korlátozni kell, idő-tartama lehetőleg ne haladja meg az öt évet. Csak veszélyes, hivatásos bűnözők ítéltethetők maximum 25 évig terjedő szabadságvesztésre.¹¹

A középutas irányzat. A józanul gondolkodó kriminálpolitikai irányzatok számára, úgy tűnik, egyetlen út maradt. Egy olyan megoldás, amelyik egy jogpolitikailag is elfogadható kompromisszumos rendszerbe foglalja az eddigi eredményeket. Ez az Európa északi és nyugati területén uralkodó irányzat három forrásból merít.

1. Az USA-ban alakult ki, sokáig vitatták, kísérleteztek vele Nyugat-Európában, mígnem a nemzetközi szakirodalom nevet adott neki: „társadalmi újrabeilleszkedés modell”. Lényege: a hagyományos, formális intézetre épített büntetés-végrehajtási modellt a közösségre épülő végrehajtásnak kell helyettesítenie. Ami azt jelenti, hogy döntően a „Szabadságban való kezelés” elve lép porondra, ami közösségek által, közösségekben végzett kezelést jelent.¹² A felismerés több kutatás által igazolt eredmény következménye. Így pl. köztudott, hogy a bűnözésben alapvető szerepe van a mikroközösségek dezintegrációjá-

¹⁰ Hulsman: Szituációs problémák, bűnözési fogalmak és reagálások. In: A társadalom védelme és a bűnözés megelőzése. Egy nemzetközi tudományos konferencia anyaga. Visegrád. 1984. május 15–17. (Szerk.: Vigh József) Bp., 1984. 123. old.

¹¹ Schneider i. m. 49–50. old.

¹² I. m. 50. old.

nak, a bűnözői szereppel való azonosulásnak, a büntető eljárások stigmatizáló hatásának stb. A hiányok pótlására, a negatívumok kiküszöbölésére, a pozitív szerepminták bővítésére kitűnően alkalmas ez a módszer, ám jelentőségét túlhangsúlyozni nem okos dolog.

2. A kezelési ideológia csődöt mondott. El kell vetni szélsőséges vadhajtásait, vissza kell utasítani azokat a jogi megoldásokat, amelyek ellentmondanak a humanizmus, a jogállamiság eszméjének (Ilyenek pl. a határozatlan időtartamú büntetések, a biztonsági intézkedések, a nevelés eszméjére hivatkozó indokolatlan szigorítások stb.) De magát az eszmét teljesen mégsem szabad félretenni.

Két dolog miatt. Egyrészt egzakt módon még senki nem bizonyította be, hogy a „kezelési modell továbbfejlesztése nem csökkenti lényegesen a visszaesést”.¹³ Azért elutasítani egy eszmét, mert nem jól valósították meg, mert realizálása során súlyos baklövéseket követtek el – tudományos szempontból elfogadhatatlan. Másrészt el kell gondolkodni azon, hogy mit tud kezdeni bármilyen jogrendszer a konok visszaesőkkel, a megrögzött bűnözőkkel, a súlyos élet elleni vagy éppenséggel terrorista elkövetőkkel. Ha nem mondunk le a társadalom védelméről, márpedig erről napjainkban egyetlen jogállam se mondhat le, akkor a fent említett elkövetőket hosszú időtartamú szabadságvesztésre kell ítélnünk. Ez esetben viszont lemondani a nevelés, a kezelés formáiról nemcsak szakmai ostobaság, hanem társadalomellenes bűn.

3. Az új, haladó törekvésekből pedig átveszi ez az irányzat a modern kezelési formákat, amelyek zöme nem jár szabadságelvonással, és az új, eljárási formákat, elsősorban a diverziós eljárást meg a meditáció intézményét. Ez utóbbi éppúgy értékelhető jogintézményként, mint eljárási intézményként. Bár megtörjük a tanulmány logikai szerkezetét, szólnunk kell néhány szót e két jogintézményről.

A *diverziós (elterelő) eljárásnak* a lényegét a magyar szakirodalomban Erdei Árpád fogalmazta meg. „Az elterelés azt jelenti, hogy a büntetőjog által büntetni rendelt magatartást tanúsító személy ügyében nem a hagyományos utat követő igazságszolgáltatást, hanem más eszközöket vesznek igénybe.”¹⁴ A diverzió félig-meddig a jogi, félig-meddig a társadalmi út kombinációja, vagyis a bűnügy többé-kevésbé informális elintézése. Általános célja megegyezik a bűnözés elleni fellépés általános céljával, azaz a társadalom védelmével és a bűncselekmények megelőzésével. Speciális célja többféle: az igazságügyi apparátus terheinek csökkentése, a hagyományos büntetőeljárás káros, stigmatizációs hatásainak kiküszöbölése, a sértett érdekeinek sikeresebb érvényesítése.

A gondolat valamikor a hatvanas évek elején az USA-ban fogalmazódott meg.¹⁵ Az első kísérletek kipróbálása is itt történt. Eljárási szempontból két fő típusa van. Az egyik, az abolicionista irányzatra támaszkodva azt állítja, hogy az igazságszolgáltatást igénybe sem kell venni. De ez a nézet az USA-n, Kanadán, Anglián és Japánon kívül nemigen talált követőkre. A másik, többségi álláspont szerint az elterelést be kell építeni a büntetőeljárás rendszerébe. Persze nem szó szerint, mert akkor az egész megoldás elveszti legfőbb indokát,

¹³ I. m. 50. old.

¹⁴ Erdei Árpád: Az elterelés és a társadalom védelme. In: A társadalom védelme és a bűnözés megelőzése... 244. old.

¹⁵ Lásd erről: Kury H.—Lerchenmüller, H.: *Diversion Alternativen zu klassischen Sanktionsformen*. I. B. Bochum, 1981. Kerner: *Diversion statt Strafe: Probleme und Gefahren einer neuen Strategie strafrechtlicher Sozialkontrolle*. Heidelberg, 1983.

a formális eljárás stigmatizációs hatásának elkerülését. Inkább arról van szó, hogy ennél a jogintézménynél is biztosítani kell a jogi garanciákat, ami logikus következménye a jogállamiság eszméjének.¹⁶ Mi is ezt a felfogást valljuk. Az ún. formális eljáráson belül természetesen különböző szakaszokban, (így a rendőri, ügyészi, bírói szakban) lehet az elterelést foganatosítani. A legcélszerűbb lenne a rendőri szakban, annak is minél korábbi fázisában érvényesíteni az elterelést, összekapcsolva valamilyen bevált, szabadságelvonással nem járó kezelési formával.

Az intézményt széles körben alkalmazzák az USA-ban, Angliában, szűkebb körben az NSZK-ban és egyes skandináv országokban. Am hatékonyságát ellentmondóan ítélik meg. Pl. Palmer és Lewis szerint a kaliforniai diverziós programok – jóllehet eredményeik és következményeik eltérnek – összességükben kisebb visszaesési gyakoriságot mutatnak fel, mint a hagyományos börtönrendszer, és ráadásul lényegesen kisebb a költségráfordításuk¹⁷. Lerman viszont azt állítja, hogy sem a kaliforniai közösségi kezelési projekt, sem az ugyancsak Kaliforniában végrehajtott „Probation Subsidy” program nem vezetett csekélyebb visszaesési gyakorisághoz.¹⁸

A *meditációs (tűnődés) intézményének* általunk használt elnevezése nem pontos. Az intézmény a hetvenes években jött létre az USA-ban. Az eljárás, amit az abolicionista irányzat dolgozott ki, nem egyéb, mint a bűncselekmény okának nevezhető konfliktus közvetítőorientált megoldása. Célja: az említett konfliktus „visszatársadalmasítása”. Középpontjában az a kísérlet áll, amelyik visszahelyezi a deviáns magatartás eredményét annak szociális, keletkezési kontextusába, és megpróbálja a résztvevők által közösen kialakított megegyezéssel szabályozni. A meditációs koncepció keretében a konfliktus szabályozása azt jelenti, hogy létre kell hozni egy megegyezést, melynek tartalma (és feltételei) a konfliktus résztvevőinek jövőbeli kapcsolatára utal. Tehát nem az az érdekes, hogy kinek a terhére írható a bűn, háttérbe szorul a tényállás rekonstruálása, a fő dolog a vitatkozók által szembeállított elvárások tisztázása.¹⁹

Ha nem sikerül mindkét fél számára akceptálható egyezséget létrehozni, akkor jut szerephez a közvetítő mint „választott bíró”, és hoz döntést immár a felek hozzájárulása nélkül. De nem alkalmazhat büntetőjogi, csupán restitutív, kárpótló jellegű szankciókat. Az USA-n kívül kísérleteznek ilyen eljárásokkal Angliában, Kanadában, Ausztráliában és Japánban is. Nyugat-Európában elsősorban az NSZK-ban folyó próbálkozások érdemelnek figyelmet, hiszen az ő jogrendszerük áll legközelebb a miénkhez.²⁰ A nyugatnémet szakemberek zöme nem veti el a meditáció gondolatát, de leginkább úgy tudják elképzelni, mint a büntetőeljárásba beépített diverziós eljárás egyik változatát. Ezt fogadják el a közélet, zöld irányzat is.²¹

¹⁶ Ez a véleménye Horst Viethmann-nak is. Lásd Horst Viethmann: Anmerkungen zum Erziehungsgedanken im Jugendstrafrecht aus rechtsschaffender sicht c. művét! In: Michael Walter: Beiträge zur Erziehung in Jugendkriminalrecht. Köln, 1989. 111–135. p.

¹⁷ Palmer T. B – Lewis V. R.: An Evaluation of Juvenile Diversion. Cambridge, Mass^e 1980.

¹⁸ Lerman P.: Community Treatment and Social Control Chicago. London, 1975.

¹⁹ Hanak G.: Diversion und Konfliktregelung. Überlegungen zu einer alternativen Kriminalpolitik bzw. zu einer Alternative zur Kriminalpolitik Kriminalsoziologische. Bibliografie 1982/35 22. p.

²⁰ Schöck H.: Staatliches Restitutionsverfahren und auserjustizielle Konfliktregelung. In: Jung. H.: Alternativen zur Strafjustiz und die Garantie individueller Rechte der Betroffenen-Participatory Modells and Individual Rights. Bonn, 1989. 125–135. p.

²¹ A zöld irányzat elnevezés Derick McClintock nevéhez fűződik, – mondja Alvar Nelson. Lásd: Nelson A.: Valóban szükségünk van-e büntető törvénykönyvre? c. cikkét. A társadalom védelme és a bűnözés megelőzése... kiadvány 157–163. oldalain!

Mind a diverziós, mind a meditációs eljárással kapcsolatos véleményünk megegyezik Erdei Árpáddal, aki szerint „a büntetőjogi és büntetőeljárásjogi keretek megteremtése nélkül az elterelés intézménye a megelőzés és a társadalom védelme szempontjából éppúgy üres elképzelés, mint a társadalmi és intézményi feltételek megteremtése nélkül. A büntető útról elterelés, bármennyire paradoxonnak is hangzik ez, a büntetőjog és a büntetőeljárás jog eszköze... Kétlem, hogy jogi eszközeik használatáról az államok lemondának, de ugyanúgy kétlem, hogy a társadalom tagjai feladják azokat... A jogi keretek meghatározása sokszor egyszerűen elengedhetetlen. Azokban az országokban, ahol a közbíróknak széles diszkrecionális jogköre van, csupán az szükséges, hogy legyen hová elterelnie az ügyeket. Másutt, ahol az ügyésznek nincs, vagy nagyon szűkre szabott a diszkrecionális jogköre, ott az elterelés feltételeit meg kell teremteni.”²²

Összefoglalva: a közélet irányzat, a zöldek megőrizték a hagyományos gondolkodásból és intézményi berendezésből azt, ami maradandó értéknek bizonyult, a jogállamiság eszméjét, az emberközpontú értékszemléletet. Felfogásuk szerint a jogi – így a büntetőjogi – garanciák rendszerét nem lehet feladni. A hagyományos büntetőjogi reagálást, csak mint végső megoldást, ultima ratio-t lehet alkalmazni. Fel kell használni a kezelő büntetőjog pozitív tapasztalatait, de közben tiszteletben kell tartani az emberi jogokat is. Be kell építeni a büntetőeljárás rendszerébe minden olyan haladó és használható kezelési formát, mely sikerrel kecsegtet.

A szemléletmód megváltozását, amire fentebb utaltunk, a jogalkotás és jogalkalmazás országoként eltérő intenzitású átalakulása követte. 1. Több országban beindult egy dekriminalizációs folyamat. (Itt a kifejezést a szokásosnál szűkebb értelemben használjuk, vagyis azt értjük rajta, hogy korábban bűncselekménynek minősülő eseteket kiemelték a büntetőjogi szabályozás köréből). 2. Sok helyen radikálisan átalakult a szankciórendszer. A treatment-ideológiát követő országokban sorra megszüntették azokat a szabadságelvonással járó szankciókat, amelyek leginkább szolgálták ezt az ideológiát. Így például Svédországban 1980. január 1-jétől megszüntették a fiatalkorúak határozatlan időtartamú szabadságvesztés-büntetését, 1981. július 1-jétől pedig a visszaesőket érintő szintén határozatlan időtartamú internálás intézményét.²³ Az NSZK-ban 1975. január 1-jétől hatálytalanították a szociálterápiai intézetbe utalást, mint intézkedést.²⁴

A börtönártalmak felismerése és akceptálása nyomán Európa-szerte megindult a szabadságvesztés-büntetések háttérbe szorulása. Sok jogrendszerben új szankciók jelentek meg. A büntetőpolitika szempontjából radikálisnak éppen nem minősíthető Olaszországban a Btk 1981-es módosításakor a rövid tartamú szabadságvesztés-büntetések helyett bevezették a fél-fogság, az ellenőrzött szabadság, az ún. szabadságkorlátozás és a helyettesítő pénzbüntetés intézményeit.²⁵ Sok helyütt felmerült az az igény, hogy ambuláns szankció-lehetőségeket építsenek ki a fiatalkorú bűnözők számára. Ezek hatékonyabban helyettesítenék a konvencionális megtorló intézkedéseket. Itt azonban már többről van szó, mint a szankció modernizálásáról. Egyetértünk Henigerrel, aki

²² Erdei i. m. 248. old.

²³ Nagy Ferenc: A büntetésvégrehajtási intézetek típusai nemzetközi összehasonlításban. In: Büntetésvégrehajtási rendszerek nemzetközi áttekintése. Nevelői Szakkönyvtár 1987/1. 35. old.

²⁴ I. m. 28. old.

²⁵ Pusztai László: A büntetésvégrehajtás reformja Olaszországban. In: Büntetésvégrehajtási rendszerek áttekintése... 82–83. old.

szintén ez a dekriminalizáció egyik válfaja lenne, hiszen a büntetőeljárás-büntetésvégrehajtási szervek feladatának egy részét a tőlük független szakapparatús vennie át. Az ambuláns kezelés ugyanis nem bv-keretek között menne végbe.

A nyugatnémet helyzetet áttekintve az alábbi formák merültek fel. *A munkára kötelezés.* A bíróság utasítása alapján a fiatalok meghatározott mennyiségű munkát kénytelen közhasznú intézménynél végezni. *A gondozásra utalás.* Rendszerint együtt jár a munkára kötelezéssel, s lényegében meghatározott ideig tartó szociálpedagógiai gondozást jelent – szabadlábon. Általában 6–12 hónap közötti időtartamra rendelik el, és egyéni vagy csoportos foglalkozás körülményei között hajtják végre. *A szociális gyakorlás és nevelési tréning.* Ennek az ambuláns szociálpedagógiai kurzusnak olyan elsőbűntényesek a címzettjei, akiknek cselekménye legfeljebb közepes súlyosságú, és akik meghatározott életerületen (munkahelyeiken vagy szabadidejükben) együttélési, beilleszkedési problémákkal küzdenek. A kurzusokat speciális intézetekben tartják, rendszerint hétvégén. Ahol egyéni tanácsadás segítségével meg közös foglalkozásokon különböző konfliktusmegoldási formákat gyakoroltatnak a fiatalokkal azért, hogy a következő válsághelyzetben helyes megoldáshoz folyamodjon. Ismeretes még *a bocsánatkérés, a kárterítés, önkéntes pénzfelajánlás a sértett számára, illetve munkavégzés a sértettnél.*²⁶

3. Új kriminálstratégiai elképzelések, jogintézmények, eljárási formák jelennek meg. Ha az adott jogrendszer lehetővé teszi, akkor új kísérleti formák is. Gondoljunk a már ismertetett diverzióra és meditációra. 4. A kriminológiai, büntetőjogi és kriminálpolitikai gondolkozás fejlődése nemcsak a tágabb értelemben felfogott büntetőjog területén idézett elő komoly változásokat, hanem hatott más jogterületek fejlődésére is. Mindez nem novum, hiszen már a század elején születtek olyan intézkedések, amelyek csak közvetett módon kapcsolódtak a büntetőjoghoz. Lásd pl. az utógondozás intézményét! De most valami másról van szó.

A bűnügyi tudományoknak és a jogalkotásnak nem szabad besétálnia a szereptévesztés zsákutcájába. A magyar szakirodalomban Bárd Károly bizonyította be, hogy a társadalomtudományok közvetlenül nem tudnak behatolni a büntető igazságszolgáltatás rendszerébe anélkül, hogy a jogállamiság alapelveit fel ne adnák. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy Bárd Károly nem tagadja a társadalomtudományok jelentőségét, sőt, csak más funkciót szán nekik. Jó, ha az igazságügyi dolgozóknak van társadalomtudományi végzettsége, mert akkor befolyásolni tudják a törvényhozást és a jogalkalmazást.²⁷ Ezen a véleményen van Szabó András, Sajó András, Irk Ferenc, hogy csak néhány nevet említsünk.

A szereptévesztés lényegét Szabó András így fogalmazta meg: „A társadalom a maga rossz lelkiismeretét ne úgy kompenzálja, hogy a büntetőjogra ruház olyan feladatokat, amelyeket elmulasztott megoldani, a büntetőjognak és szerveinek pedig nem szabad társadalmi szerepcsere révén kezére játszani a társadalomnak lelkiismerete megnyugtatózásában.”²⁸ Álláspontjával alapvetően egyetértünk, de azért van egy-két fenntartásunk. Nem tudjuk elfogadni – hasonlóan az ún. középirányzathoz – a kezelési ideológia teljes negligálását. Nem

²⁶ Pfeiffer C.: Das Project Brücke e. V. München. Ein Beitrag zur „Inneren Reform“ des Jugendkriminalrechts und der Stationsforschung im Bereich der Weisungen und Zuchtmittel. Kriminologisches Journal 1979/4 261–281. old.

²⁷ Bárd Károly: Társadalomtudományok és büntető igazságszolgáltatás. In: Kriminológiai közlemények 26–27. MTA Kriminológiai Társaság Bp., 1989. 5–19. old.

²⁸ Szabó András: A büntetőjog reformjáról és a reform büntetőjogáról. In: Kriminológiai Közlemények 26–27. 83. old.

szabad feladni a jogállamiság eszméjét, a büntetőjog és büntetőeljárás jog garanciáit, de mi úgy gondoljuk, hogy a kezelési ideológia e rendszer keretei között is alkalmazható. Pl. a hosszú időtartamú szabadságvesztésnél, a fiatalkorúak szabadságelvonásakor stb. Igaz, nem kényszerként, hanem – ahogy Gönczöl Katalin ajánlja – szolgáltatásként kell ezeket alkalmazni.²⁹

Tökéletesen egyetértünk Vigh professzorral abban, hogy a nyugati, elméleti, bűnügyi szakemberek körében uralkodóvá vált az a nézet, miszerint az elítéltek kezelése nem hozta meg a kívánt eredményt, vagyis ez a kriminálpolitika zsákutcába futott. Holott csupán a kezelés egyik formája, a pszichiátriai kezelés jutott csődbe bizonyíthatóan.³⁰ S bár nem fogadjuk el a kezelési ideológia abszolút csődjéről mondottakat, a leghatározottabban elvetünk minden olyan javaslatot, ami nem illeszthető be a tágabb értelemben felfogott büntetőjog – garanciákkal körülbástyázott – rendszerébe.

A leghatározottabban elutasítjuk az olyan gondolati csúsztatásokat, amelyek azt sugallják, hogy a kezelési ideológia képviselői szándékosan lábbal tiporják a jogállamiság eszméjét, és megátalkodott módon arra használják fel, hogy téveszméjüket megvalósítsák. Ez így egyszerűen nevetséges. Senki, aki olvasni tud, ezt nem veheti komolyan. Úgy gondoljuk, hogy e pótcelekvés jellelő szereptévesztés megítélésében Kerezsi Klárának van igaza. „Az kétségtelen, hogy a bűnözésre is ható problémák széles spektrumának kezelésére a büntetőjog intézményrendszere alkalmatlan, s a problémák megoldására nincs megfelelő büntetőjogon kívüli intézményrendszerünk sem. De úgy gondolom, tudomásul kell vennünk, hogy a büntetőpolitika kénytelen időlegesen olyan feladatokat is felvállalni, amelyek teljes terjedelme nem tartozik a hatókörébe.” S e kényszerű tudomásulvétel mellett arról sem szabad elfelejtkeznünk, hogy e „rendszeridegen” feladatoktól való megszabadulás egyetlen módja: a büntetőjogon kívül megelőző eszköz- és intézményrendszer mihamarábbi kialakítása.³¹

A ráébredés a szereptévesztés lehetőségére törvényszerűen vezetett el Európához ahhoz a meglátáshoz, hogy a szakemberek felismerték korlátaikat, belátták: a büntetőpolitika nem pótolhatja a társadalompolitikát, még kevésbé a szociálpolitikát.³² A fejlett nyugat-európai országokban tehát megindult a modern társadalompolitika és szociálpolitika kiépítése, s az ezt szolgáló intézmények megteremtése.

Dr. Sárkány István—dr. Tauber István

²⁹ Gönczöl Katalin: Büntetőpolitika és Szociálpolitika. In: Kriminológiai Közlemények 26–27. 107. old.

³⁰ Vigh József: Felszólalás. In: Kriminológiai Közlemények 26–27. 119. old.

³¹ Kerezsi Klára: Hozzászólás. In: Kriminológiai Közlemények 26–27. 144. old.

³² Gönczöl Katalin: i. m. 107. old.